

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Sayı 2 • 2006 (Güz)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Mustafa Şentop
Yayın Kurulu	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fezih Gedikli, Macit Kenanoğlu, Mustafa Şentop, Murteza Bedir
Yayın Danışma Kurulu	Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet İpşirli (Fatih Üniversitesi) Prof. Dr. İsmail E. Erünsal (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. M. Emin Artuk (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Kemal Beydilli (Yeditepe Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Kaşıkçı (Erzincan Üniversitesi)
Kapak tasarımı	MimEmin
Sayfa tasarımı	Ender Boztürk
Baskı	Seçil Ofset 100. Yıl Mahallesi MAS-SİT Matbaacılar Sitesi 4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul Tel: (0 212) 629 06 15

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmi ve fiki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yönetim

Karlıdere Caddesi Toygar Sitesi B. 2 D. 6 Üsküdar/İstanbul

e-mail: turkhukuktarihi@gmail.com

ISSN 1306-6889

Local Court, Provincial Society and Justice in the Otoman Empire, Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744),

Boğaç A. Ergene,

Brill 2003, 16-238 s.

1652-1744 yılları arasında Çankırı ve Kastamonu şer'iye sicil defterleri esas alınarak Osmanlı adli yapısını, işleyişini ele alan çalışma, Boğaç A. Ergene'nin Ohio State Üniversite'sine sunduğu doktora tezinin kitaplaştırılmış şekli. Osmanlı hukuk tarihine son zamanlarda Batı ilim dünyasında artan ilginin bir örneği olması bakımından dikkat çekici bir çalışma. Kitap Giriş bölümü dâhil on bölüm ve bir sonuç ve ekten oluşuyor. Metnin içinde yer alan dört harita ve gerekli sayıda grafikler ele alınan konunun aydınlığa kavuşturulmasını kolaylaştırıyor.

İki Anadolu şehrine ait 25 mahkeme defterinde bulunan 5000 kaydı tarayarak bölgenin hukuk tarihini inceleyen Dr. Ergene, bunu yaparken özellikle mahalli mahkemelerin merkezi yönetimle ve mahalli halkla ilişki biçimlerini açıklığa kavuşturmak istediğini söylemektedir. Keza araştırmacı dikkatini sadece mahkemelerin toplumdaki yeri ve halk üzerindeki etkinliğine, ihtilafları çözme yollarına değil, bunlarla beraber halkın mahkeme kararları üzerindeki rolüne de çevirmiştir. Dr. Ergene eserinde genel kabulün aksine Osmanlı kadısının zayıfları güçlülere özellikle askeri-idari bürokrasiye karşı korumadığı tezini ileri sürmekte, bu teze eserin muhtelif bölümlerinde sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Kitabın bütünü okuduğunuzda Dr. Ergene'nin genel kabul görmüş görüşlerin aksini ileri sürmenin ve böylece yeni bir tez ortaya koymanın dayanılmaz cazibesine kendisini fazlasıyla kaptırmış olduğunu görüyorsunuz. Bu uğurda yaptığı yersiz genellemeler ve bizzat kendisinin zikrettiği kimi müspet örnekleri görmezden gelmeler büyük bir emek mahsulü olan eserin ilmi değerine gölge düşürmektedir.

Girişi takip eden ikinci ve üçüncü bölümde dönemin Sinop ve Kastamonu'su, buradaki mahkeme yapısı, hukuki ve idari fonksiyonları, incelenen defterlerde tutulan kayıtların içeriği hakkında bilgi verilmekte, iki şehrin verileri karşılaştırılmakta, özellikle mahkemelerin idari ve adli fonksiyonları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Mahkemelerde yapılan hukuki ve idari işlerin sayısal dökümleri de verilmektedir. Bunlar arasında mahkemelerce düzenlenen ve merkeze iletilen halkın askeri-idari yöneticilere yönelik şikâyetleri de bulunmaktadır. Dr. Ergene kadılının ancak hakkında şikâyet bulunanlar üst rütbe ve mevki sahibi görevliler değilse şikâyetleri merkeze ilettiklerini söylemekteyse de (s. 53) bu iddiasını yeteri kadar delillendirmemektedir. Kaldı ki kitabında aksi örneklerde yer almaktadır (s. 52, 54). Her iki şehir mahkemesine askeri-idari yöneticilerin hukuk dışı uygulamalarıyla (zulüm) ilgili emirlerin gelmesi (incelenen dönemde Çankırı mahke-

mesine 62, Kastamonu mahkemesine 32 adet) merkez yönetiminin kadılar veya bizzat haksızlığa taraf olan kimseler tarafından haberdar edildiğini ve merkez yönetimi tarafından dikkate alındığını göstermektedir (s. 35-37). Kaldı ki bir sonraki bölümde verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kamu görevlilerinin hukuk dışı uygulamalarından şikâyet hiç de nadir değildir (s. 58-59). Resmin genelini değerlendirmek açısından bunların önemli olduğunu düşünüyorum.

Dördüncü bölümde Çankırı ve Kastamonu mahkemelerine intikal eden hukuki ihtilafların türleri, tarafları ve çözüm şekilleri irdelenmektedir. Her iki şehirde mahkemeye intikal eden davaların konularına göre dağılımı sayısal olarak da oransal olarak da farlılık arz etmektedir. Dr. Ergene mahkemeye gelen tarafların sosyal ve ekonomik durumları, köyde veya şehirde yaşamış olmalarına göre hukuki ihtilaftaki konumlarını her iki bölgeyi karşılaştırarak tahlil etmektedir. Buna göre her iki bölgede de şehirde oturanların hukuki ihtilafları mahkeme yoluyla çözüme kavuşturmaları köyde oturanlara nispetle daha fazladır. Erkekler kadar olmasa da kadınların hukuki ihtilaflarını mahkemeye getirebildikleri görülmektedir. Yine bu kayıtlardan davacı ve şikâyetçilerin taleplerinin önemli oranda mahkemece desteklendiği anlaşılmaktadır. Çankırı da davacıların taleplerinin % 55 oranında mahkemece kabul gördüğü anlaşılmaktadır (s. 63-64). Kastamonu'da bu oran daha düşüktür (%43). Dr. Ergene davacı ve davalıların cinsiyet, sosyal kimlik ve yerleşim yerlerine bağlı olarak davayı ne oranda lehlerine çevirdiklerine dair defter verilerine dayalı dikkate değer ve dönemin Osmanlı hukuk uygulamasına ışık tutucu değerlendirmeler yapmaktadır. Ancak Dr. Ergene'nin toplumun ileri gelenleri (askeri bürokrasi, ilmiye, zenginler) ile bu grupta yer almayanların mahkemede farklı muameleye tabi tutulduğu ve mahkemenin güçlüler lehine tavır koyduğu tarzındaki tezini verdiği rakamlar çok kuvvetle desteklememektedir. Gerçi Çankırı mahkemesinde üst gurup dediği kimselerin sıradan insanlara yönelik olarak açtığı 10 davanın 9'unu birinci gurup kazanmıştır: Ancak topu topu 10 davalık bir veriye dayanarak bir genelleme yapmak ne derecede doğrudur? Üstelik ikinci gurubun yani toplumun güçsüz kesiminin davacı olduğu 7 davanın 4'ünü bu kesim kazanmıştır (s. 72). Kastamonu mahkemesinde veriler daha çok dava örneğine dayanmaktadır. Burada birinci gurubun davacı olduğu 65 davanın 41 tanesini davacılar, 24 tanesini de davalılar kazanmıştır. İnsanların genelde haklı olduklarına kuvvetle inandıkları durumda mahkemeye başvurdıkları gerçeğini göze alırsak güçlülerin burada sergiledikleri nisbi bir fazlalık onların mahkemede fevkalade desteğe mazhar olduklarını göstermez. Kaldı ki ikinci gurubun davacı olduğu 76 davanın 41 tanesini bu ikinci gurup 35 tanesini güçlü denilen birinci gurup kazanmıştır. Bu rakamlara bakarak incelenen dönemde Çankırı ve Kastamonu'da "mahkemeler güçlüleri desteklemişlerdir", "mahkemeler hep yolsuzlukla doluydu" demek fazla subjektif bir yargı olur.

Beşinci bölüm mahkeme harçlarına ayrılmıştır. Osmanlı yargı teşkilatında mahkeme giderlerinin mahkemeye başvuranlardan alınan harçlarla karşılandığı ve bu harç miktarının kanunnamelerle tespit edildiği bilinmektedir. Bu bölümde bu harç uygulamasının zaman içinde nasıl bir seyir takip ettiği ve bunun sebepleri üzerinde durulmaktadır.

Altıncı bölümde özellikle bazı batılı seyyahların gözlemlerine dayanarak Osmanlı yargı sisteminin işleyişini ve bu işleyişte hukuk dışı uygulamalar irdelenmektedir. Dr. Ergene başlangıçtaki iddiasını burada tekrarlamakta ve bugüne kadar yapılan araştırmalarda genel olarak kadıların yönetici sınıf ile reaya arasında hukuk çizgisini temsil ettiği, bir anlamda reayayı yöneticilerin keyfi davranışlarına karşı koruduğu ortaya konmaya çalışılmıştır dedikten (s. 100-101) sonra bu tablonun yanıltıcı olduğunu ileri sürmektedir. Dr Ergene on yedi ve on sekizinci asır boyunca kadıların yolsuzluklarıyla ilgili çok sayıda belgenin bulunduğunu (s. 108), Batılı gözlemcilerin de taşradaki mahkemelerin yolsuzlukları üzerinde ittifak ettiklerini söylemektedir. Her ne kadar sayın araştırmacı Batılı gözlemcilerin çoğu kere gözlemlediklerini değil, duyduklarını naklettiklerini bu sebeple de zaman zaman güvenilirlik problemi olduğunu söylese de bu anlatılar üzerine genellemeler yapmaktan geri durmamaktadır. Dr. Ergene bu bölümde bir Alman tacir, Hans Ulrich Krafft'ın Trablusşam'da başından geçenlerle ilgili 1577'de anlattıklarına geniş yer vermektedir. Bu Alman tacirin ortağı olduğu şirket bir Yahudi tacire olan borcunu ödememiş ve bu sebeple mezkur Hans üç yılını hapis-te geçirmiştir. Daha sonra da Fransız konsolosun yol göstermesi, Trablus kadısının hanımının hediyeyle elde edilmesi ve bu yolla ve uygun bir şekilde Trablus kadısının da ikna edilmesiyle Alman tacir Yahudi tacirle uzlaşıp hapisten kurtulmuştur. Olay Hans'ın hatıratında ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı için olacak Dr. Ergene'ye cazip gelmiş, araştırmasının Çankırı ve Kastamonu ile sınırlı olduğuna dikkat etmeyip Trablusşam'da yaşanan bir olayı böyle bir araştırmada olmasması gereken bir biçimde detaylı olarak özetlemiş. Haydi, buraya kadar normal diyelim. Normal olmayan bundan sonra bu nakil üzerine çok genellemeci o ölçüde de problemli hükümler inşa edilmiş olmasıdır. 16. asırda hangi kişisel kaygılarla yazıldığını bilemeyeceğimiz bir hatıratтан medet umarak, diyor ki sayın araştırmacı: Yolsuzluk en azından on yedinci asrın sonu ve on sekizinci asrın başlarında Osmanlı yargı sürecinin özelliği haline gelmiştir. Arşiv kaynakları ve Osmanlı adalet sistemine ait Batılı nakiller düzenli olarak bu vakıaya işaret etmektedir (s. 123).

Şurası bir hakikat: Hiç bir hukuk sistemi rüşvet, tarafgirlik, yolsuzluk gibi hukuk dışı uygulamalardan bütünüyle kendisini kurtarabilmiş değil. Böyle bir beklenti içine girmek hukuk realitesi ile de bağdaşmaz. Bu anlamda Osmanlı hukukunda da değişik bölge ve zamanlarda değişik oranlarda hukuk dışı uygulamalara

rastlanmaktadır. Önemli olan bunun hangi dönemde ve bölgede ne ölçüde yaygın olduğunu gerçeğe yakın bir biçimde tespit etmektir. Dr. Ergene Sinop ve Kastamonu'daki bulgularına dayanarak ve dayanaklarını da açıkça göstererek böyle bir kanaate varsaydı bu kanaatine saygı duymamız gerekirdi. Ama yine de bunu bütün Osmanlı hukukunu içine alacak şekilde genelleştiremezdik. Alman tacirin hayat hikayesi sayın araştırmacıyı çok etkilemiş anlaşılan. Adeta tek bir olayın etkisiyle çalışmasının objektifliğine gölge düşüren bir genellemeye gitmiştir. Kaldı ki bizzat zikredilen olay böyle bir genellemeyi imkansız kılıyor. Çünkü mezkur Hans üç sene hapiste yattıktan ve ancak (burası önemli) yeni bir kadı (s. 107) geldikten sonra rüşvetle hapisten kurtuluyor. Her halde aynı Hans' eski kadı zamanında bu yolu denemiş ama kadı rüşveti kabul etmediği için netice alamamıştır. Bundan hiç araştırmada hiç bahsedilmiyor.

Yedinci bölümde sicillerin tutulma esaslarından ve bunun Osmanlı hukukuna etkisinden söz edilmektedir. Sekizinci bölümde ise davanın seyrinde tarafların rollerine, imkânlarına ve hukuki ihtilafı çözmek için mahkeme içinde veya dışında kullanılan hukuki araçlara temas edilmektedir. Davalıların uzun zaman takip edilmeyen alacaklar için zamanaşımı defini ileri sürmeleri, tarafların iddialarını destekleyen fetva getirmeleri bunlardandır. Çankırı ve Kastamonu mahkemelerine söz konusu dönemde sunulan 99 fetvadan 80 tanesinde mahkeme fetva lehine, 7'sinde aleyhine karar vermiş, 12 dava sulh yoluyla çözüme kavuşmuştur (s. 150). Yine bu araştırmaya göre belli bir meslek ve zenaat sahiplerinin, belli bir cemaatin kendileriyle ilgili bir konuda topluca mahkemeye başvurmalarının davanın lehlerine sonuçlanması için önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Dokuzuncu bölümde normal şeriye mahkemelerinin yanı sıra hukuki ihtilafların çözümünde rol olan diğer idari ve adli kurumlar üzerinde durulmaktadır. Bunların başında mahalli yöneticilerin oluşturdukları irili ufaklı divanlar gelir. Bunlar esas itibarıyla idari meselelerle ilgilenmekte iseler de zaman zaman aşayişle veya belirli suçlarla ilgili şikayetlere de bakmaktaydılar. Bunu bazı meslek teşkilatlarında teşkilatın başındaki yöneticinin yürüttüğü sınırlı yargı yetki ve görevi izlemektedir. Muslihunun araya girerek anlaşmazlıkları sulh yoluyla çözmelerinin de dikkate değer örneklerini de Dr. Ergene çalışmasında ortaya koymaktadır. Onuncu bölümde ise yazar hukuki anlaşmazlıkların mahkemelerde ve mahkeme dışı mekan ve usullerde çözülmesini değerlendirmekte ve Osmanlı yargı sisteminin bunlardan hangisine girdiğini irdelemektedir.

Sonuç itibarıyla incelediği dönemin hukuk tarihine önemli ölçüde ışık tutan bu emek mahsulü çalışma sahasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ancak eserdeki genelleştirmeler çalışmanın kalitesini gölgelemiştir.

M. Âkif Aydın